

Tûfi'nin *el-İşârâtü'l-İlâhiyye* Adlı Eserinin Dirâyet Tefsiri Olarak Kabulü Meselesi

Sümeyye Sevinç*

Öz

Fıkıh, kelâm, tefsir ve hadis gibi pek çok alanda telif ettiği eserleriyle bilinen Necmeddîn et-Tûfi (öl. 716/1316), *el-İşârâtü'l-ilâhiyye ile'l-mebâhişi'l-usûliyye* adlı eserinde Kur'an-ı Kerim'in bütün sûrelerini usûl meselelerini ortaya çıkarabilmek amacıyla incelemektedir. Ancak söz konusu eser, her ne kadar Kur'an sûrelerine göre bölümlere ayrılrsa da Kur'an'ın bütün âyetlerini konu edinmeyip, sadece usûlü'd-dîn ve usûlü'l-fıkh ile ilgili âyetlerle sınırlı kalmaktadır. Bu durum, eserin kâmil bir Kur'an tefsiri addedilmesi hususunu tartışma konusu haline getirmektedir. Zira üzerine yapılan çalışmalarda eser, çoğunlukla tefsir olarak değerlendirilmektedir. Ne var ki kelam ve fıkıh meselelerinin eserin muhtevsındaki tesiri, eserin mahiyeti hakkında ihtilafa neden olmaktadır. Bu makalede söz konusu tartışmaya yön vermek üzere *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, mukaddime kısmındaki beyânât üzerinden tanımlayıcı bir yöntem ile incelenmekte ve eserin yönteminin tatbiki seçilen örnekler çerçevesinde değerlendirilmektedir. Böylelikle müellifin eserini öne çıkaran özgün yönünün ve eserin tefsir açısından değerinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Araştırmanın neticesinde *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*'nin mutlak manada bir Kur'an tefsiri değil; ancak usûl kaidelerinin Kur'an merkezli ortaya koyulduğu bir tür Kur'an ilimleri çalışması olarak değerlendirilebileceği sonucuna ulaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Tûfi, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, Usûlü'd-dîn, Usûlü'l-fıkh, Âyet.

---

* Arş. Gör. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0002-3083-6453, sumeyye.sevinc@dpu.edu.tr
Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Araştırmacı Yetiştirme Projesi (AYP) kapsamında bu makalenin yazım sürecini takip ederek destek veren Doç. Dr. Berat Açıl'a şükranlarımı sunarım.

The Issue of Accepting Al-Tūfī's Work Named *Al-Ishārāt Al-Ilāhiyya* as An *Dirāyah* Tafsir

Abstract

Najm al-Dīn al-Tūfī known for his works in many fields such as fiqh, kalam, tafsir and hadith, examined all surahs of the Qur'an in his work named *al-Ishārāt al-ilāhiyya ilā al-mabāhithi 'l-usūliyya* in order to reveal the usūl issues. Although the work in question is divided into sections according to the verses of the Qur'an, it does not cover all the verses of the Qur'an and is limited only with the verses related to the usūl al-dīn and usūl al-fiqh. Hence, it is controversial that the work is a complete interpretation of the Qur'an. However, the work is mostly interpreted as tafsir, the effect of the issues of the Islamic theology and fiqh causes a conflict about the nature of the work. This article examines *al-Ishārāt al-ilāhiyya* by the descriptive method based on information given in the introduction chapter of the work and application of his method is evaluated with in some selected examples to guide the discussion in question. Thus, it is aimed to determine the original aspect of the author's work and its value in terms of tafsir. As a result of the research, it is concluded that *al-Ishārāt al-ilāhiyya* is not an interpretation of the Qur'an absolutely, but it can be evaluated as a study of Qur'anic sciences in which usūl issues are revealed based on the Qur'an.

Keywords: Tafsir, al-Tūfī, *al-Ishārāt al-ilāhiyya*, Usūl al-dīn, Usūl al-fiqh, Verse.

مسألة اعتبار كتاب الإشارات الإلهية للطوفي لتفسيرا بالدراية

الخلاصة

نجم الدين الطوفي (716/1316) المعروف بأعماله في العديد من المجالات مثل الفقه، والكلام، والتفسير، والحديث، يفصح في كتابه بعنوان الإشارات الإلهية إلى مباحث الأصولية لجميع سور القرآن الكريم للكشف عن القضايا الأصولية. لكن الكتاب المعني حتى لو ينقسم أقساما وقفا لسور القرآن، لا يتناول جميع آيات القرآن الكريم، بل يقتصر على الآيات متعلقة بأصول الدين وأصول الفقه. هذا الوضع يجعل قبول الكتاب كتفسير قرآني صريح مسألة النقاش. لأن، ينسب الكتاب عموما إلى التفسير في الدراسات المتعلقة به. ومع ذلك، فإن تأسير القضايا الكلامية والفقهية على محتوى الكتاب، أثار جدلا حول طبيعة الكتاب. في هذه المقالة، يتم فحص الإشارات الإلهية بطريقة وصفية عن البيانات في قسم المقدمة، وتقييم تطبيق طريقة الكتاب في إطار الأمثلة المختارة لكي نتوجه إلى المناقشة المعنية. وبالتالي، يهدف إلى تحديد الأصلية لعمل المؤلف وقيمة الكتاب من حيث التفسير. في نتيجة البحث، وصلنا إلى أن الإشارات الإلهية لم يكن تفسيرا قرآنيا مطلقا، بل يمكن اعتباره دراسة لعلوم القرآن حيث تم الكشف عن القواعد الأصولية بناء على القرآن.

الكلمات المفتاحية: تفسير، الطوفي، الإشارات الإلهية، أصول الدين، أصول الفقه، آية.

A. Giriş

670 (1271/1272) yılı civarında Bağdat'ın Sarsar kasabasına bağlı olan Tûfâ Köyü'nde doğan ve ilim tahsil etmek üzere Irak, Suriye, Mısır, Hicaz ve Filistin bölgelerinde bulunduğu nakledilen Necmeddîn et-Tûfî'nin¹ (öl. 716/1316) fıkıh,

¹ Tam adı Necmeddîn Süleyman b. Abdilkavî b. Saîd et-Tûfî'dir. Tûfî'nin hayatı ile ilgili bilgi veren kaynaklarda doğum tarihinin hicrî 652 [Muhsin el-Emin, *A'ÿânu's-Şîa*, thk. Hasan el-Emin (Beyrut: Dâru't-Teâruf li'l-Matbûât, 1983), 7/301], 657 [İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbuddin Ahmed el-Askalânî, *ed-Düreru'l-kâmine fi a'yâni'l-mieti's-gâmine* (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Hadise, 1966), 2/154; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemu kabâili'l-'Arabi'l-kadîme ve'l-hadîse* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1982), 4/266], 670 yılında [Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-'ârifin esmâi'l-müellifin ve âsârü'l-muşannifin*, haz. İbnülemin Mahmûd Kemal İnal – Avni Aktuç (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1951; Tahran: Mektebetü'l-İslâmiyye, 1967), 1/400] ve 670 senesinden sonra [Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2008), 2/542] olduğuna dair muhtelif rivâyetler bulunmaktadır. Tûfî'nin hayatının ilk yıllarını geçirdiği Bağdat, 656 (1258) senesinde Moğol saldırıları karşısında siyasi açıdan mağlup edilmişti. Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya*, haz. Mahir İz (Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985), 6/103. Bağdat'ta Dâru'l-Hadîsi'l-Mustansiriyye ve diğer bazı ilim merkezlerinden istifade eden Tûfî'nin hadis alanına yoğunlaştığı, ilim meclislerine katıldığı ve bazı ilimlere dair ezberler yaptığı dikkat çekmektedir. Tûfî 704 (1304/1305) senesinde Bağdat'tan sonra Memlûkler'in hüküm sürdüğü Dımaşk'ta ilim meclislerine iştirak etmiş daha sonra 705 (1305/1306) yılında yine Memlûkler'in hâkimiyetindeki Kahire'ye yerleşmiştir. Ayrıca Tûfî'nin yaşadığı bazı olaylar nedeniyle, önce Dimyat daha sonra Mısır'daki Kûs'a geçerek orada bir süre kaldığı ve 714 (1314/1315) senesinin Mart ayı sonunda hac için bir yıl Mekke ve Medine'ye gittiği de bilinmektedir. Bir Hanbelî fakihî olan Tûfî'nin Hanbelî âlimlerden fıkıh eğitimi almayı sürdürmesi ve yetiştiği bölgede bu mezhebin hâkim olması hasebiyle Hanbelî mezhebini tercih ettiği ileri sürülebilir. Ancak buna rağmen Tûfî'nin itikâdî ve fikhî durumu hakkında kesin ifadeler kullanmak zordur. Zira o, itikâdî meselelerde ictihâdî ile hareket etmeyi esas almakla birlikte kelimada Eş'arî, fıkıhta ise Hanbelî'dir. Nitekim Allah'ın sıfatları hususunda fiili sıfatların zât-ı ilâhiyye ile kâim olmadığı görüşünü benimseyen Eş'arî düşüncüyü benimsemesine rağmen kulların fiilleri meselesinde ameli imânın bir parçası olmaktan çıkararak Mürcie akidesine meylederek Eş'arîlerden farklı bir görüşü tercih etmiştir. Bu hususta bk. Ebu'r-Rebî Necmeddîn Süleyman b. Abdilkavî b. Abdilkerîm b. Said et-Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye ile'l-mebâhişi'l-uşûliyye*, thk. Ebû Asım Hasan b. Abbas b. Kutb (Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse, 2002), 1/99. Aynı şekilde Tûfî, Hanbelî olmasına rağmen bazı meselelerde kendine mahsus farklı görüşleri bulunmaktadır. Söz gelimi maslahatın nas ve icmâya tercih edilmesi gerektiğine dair fikhî görüşünün tartışmalara sebep olması bu kabilden değerlendirilebilir. Bu hususta bk. Hayreddin Karaman, *Başlangıçtan Zamanımıza Kadar İslam Hukuk Tarihi* (İstanbul: İrfan Yayınevi, ts.), 264. Ancak yine de Tûfî'nin maslahatla ilgili görüşlerinde ne kadar ısrarcı olduğu hususunda tereddüt bulunmaktadır. Bu hususta bk. Ferhat Koca, "İslam Hukukunda Maslahat-ı Mürsele ve Necmeddîn et-Tûfî'nin Bu Konudaki Görüşlerinin Değerlendirilmesi", *İLAM Araştırma Dergisi* 1/1 (1996), 114. Diğer taraftan Tûfî'nin Şiîlik ve Râfizilik ile itham edilmesi ancak Kahire'ye gitmesinden sonraya tekabül etmektedir. Dolayısıyla bundan önceki hayatında neredeyse sadece Hanbelî olarak tanınmaktadır. Bu hususta bk. Ebu'r-Rebî Necmeddîn Süleyman b. Abdilkavî b. Abdilkerîm b. Said et-Tûfî, *es-Şa'katü'l-gaçabiyye fi'r-red 'alâ münkiri'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed b. Hâlid Fâdil (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1997), 99.

kelam ve hadis gibi muhtelif alanlardaki çalışmalarından sadece birkaçı hak ettiği teveccühü görmüştür. Oysa dinî bilimler ve dil bilimi alanında uzmanlaşmasının yanı sıra şair ve edip vasıflarıyla şöhret bulan² ve Kitâb-ı Mukaddes'i tefsir etmesiyle bilinen³ Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye ile'l- mebâhisi'l-uşûliyye*⁴ adlı eserini sadece usûlü'd-dîn ve usûlü'l-fikh ile sınırlandırması hasebiyle özgün bir çalışma hazırlamıştır. Tûfî, söz konusu eserinde usûl meselelerini Fâtiha sûresinden Nas sûresine kadar, âyetlerden istinbat etmek suretiyle ele almaktadır. Bu haliyle eserin ilk etapta kâmil bir tefsir olduğu intıbaı öne çıkabilir. Ne var ki eserin mukaddime kısmı incelendiğinde müellifin eseri telif etme gayesinin âyetleri usûl açısından tefsir etmekten ziyade, âyetlerden usûl meselelerini çıkarmak olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda eserin baştan sona bütün âyetleri tefsir etme gibi bir amaçla yazılmadığı ileri sürülebilir. Ancak *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*'nin sûre isimleri ekseninde bölümlere ayrılmasına istinaden eserin tefsir addedilmesi, üzerinde durulması gereken bir tartışma konusudur. Bu makalede eserin muhtevasına dair temel bilgilerin verildiği mukaddime kısmı aşamalı olarak incelemeye tâbi tutularak, Kur'ân âyetlerinden usûl meselelerinin nasıl çıkarıldığına tespit edilmesi amaçlanmakta ve böylelikle söz konusu eserin tefsirle ilgisi hakkındaki tartışmaya bir yön verilmesi hedeflenmektedir.

el-İşârâtü'l-ilâhiyye'nin mukaddime kısmı tahlil edilmeden önce Tûfî'nin farklı alanlardaki eserlerine dair son dönemlerde yapılan bazı çalışmalar üzerinde durulabilir. Tûfî, ilim camiasının dikkatini özellikle maslahat hususundaki görüşleri ile çekmektedir. Bu minvalde Mustafa Zeyd'in Kahire'de *el-Maşlahat fi't-teşrî'l-İslâmî ve Necmeddîn et-Tûfî* adıyla basılan yüksek lisans tezi, Tûfî'nin maslahat teorisini konu edinmektedir.⁵ Ancak söz konusu çalışma Tûfî'nin

² Safedî, Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh, *A'yânü'l-'asr ve a'vânü'n-naşr*, thk. Ali Ebû Zeyd vd. (Dımaşk: Dârü'l-Fikr; Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-Muâsır, 1998), 2/445; Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Buğyetü'l-vuât fi tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nühât*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1979), 1/599. Ayrıca bk. İbn Receb, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahman b. Ahmed, *ez-Zeyl 'alâ tabakâti'l-Hanâbile*, thk. Abdurrahman b. Süleyman b. Muhammed el-Useymin (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 2005), 4/404; Zirikli, Hayreddin, *el-A'lâm: Kâmusu terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ* (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1984), 127; Karaman, *Başlangıçtan Zamanımıza Kadar İslam Hukuk Tarihi*, 264.

³ Ebu'r-Rebî Necmeddîn Süleyman b. Abdilkavî b. Abdilkerîm b. Said et-Tûfî, *Muslim exegesis of the Bible in medieval Cairo = Ta'liq 'ala al-Anajil al-arba'ah, a critical edition and annotated translation with an introduction by Lejla Demiri* (Leiden: Brill, 2013).

⁴ Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, thk. Ebü Asım Hasan b. Abbas b. Kutb.

⁵ Mustafa Zeyd, *el-Maşlahat fi't-teşrî'l-İslâmî ve Necmüddîn et-Tûfî* (Kahire: Matbaatü'l-Lecneti'l-Beyân el-'Arabî, 1954).

maslahat teorisini tenkit etmekten ziyade tespit etmeye yöneliktir. Buna mukabil Ramazan el-Bûtî, *Đavabiđü'l-mašlahat fi'ş-şeri'ati'l-İslâmiyye* adıyla ilk baskısını 1966'da Dimaşk'ta, dördüncü baskısını 1982'de Beyrut'ta yaptığı tezinde, Tûfî'nin maslahat teorisine ciddi bir tenkit yöneltmiştir. Söz konusu çalışma, müstakil olarak Tûfî ile ilgili bir eser olmamasına rağmen maslahat hususunda Tûfî'ye özel bir bölüm ayırması açısından önem arz etmektedir.⁶ Bunların yanı sıra daha sonraki yıllarda da Tûfî'nin maslahat teorisine yönelik çalışmalar yapılmıştır.⁷ Ayrıca Tûfî'nin Kur'ân ve Kitâb-ı Mukaddes'e dair yorumlarını ihtiva eden eserlerine dair bazı çalışmalar mevcuttur. Bu bağlamda Wolfhart Heinrichs'in "Nağm al-Dîn al-Ṭûfî on the Incorrect Reading of the Fâtiha and Other Thought Experiments" başlıklı makalesi⁸ ve Lejla Demiri'nin Tûfî'ye nispet edilen *et-Ta'lik 'alâ enâcili'l-erbea'* adlı esere *Muslim Exegesis of the Bible in Medieval Cairo: Najm al-Dîn al-Ṭûfî's (d. 716/1316) Commentary on the Christian Scriptures* adıyla hazırladığı edisyon kritik⁹ zikredilmeye değerdir. Nitekim Lejla Demiri çalışmasında edisyonunu yaptığı eserin, esasında Hristiyanların İslâm eleştirisine maruz kalan Müslümanlar için bir rehber olma işlevinin bulunduğunu belirtmektedir.¹⁰ Demiri her ne kadar Tûfî'nin tefsir yöntemine dair ayırdığı bölümde müellifin ölümünden birkaç ay önce tamamladığı *el-İşârâtü'l-ilâhiyye* adlı eserini¹¹ usulü'd-dîn ve usulü'l-fıkh öncüllerine göre oluşturduğunu dile getirirse de keskin sınırlar çizmemekle birlikte Tûfî'nin çalışmasının dirâyet tefsirlerine bir örnek sayılabileceğini belirtmektedir.¹² Buna mukabil Lejla Demiri, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'ne yazdığı Tûfî maddesinde *el-İşârâtü'l-ilâhiyye ile'l-mebâhişi'l-*

⁶ Ramazan el-Bûtî, *Đavabiđü'l-mašlahat fi'ş-şeri'ati'l-İslâmiyye* (Dimaşk: el-Mektebetü'l-Emeviyye, 1966; Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1982).

⁷ Söz konusu çalışmalara örnek olarak bk. Felicitas Meta Maria Opwis, *Maslahat: An Intellectual History of A Core Concept in Islamic Legal Theory* (New Haven: Yale University, Doktora Tezi, 2001); Mehmet Dirik, *Tûfî'ye Göre İslam Hukuk Metodolojisinde Maslahat* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005), Ali Tülü, *Necmeddin Tûfî'nin Maslahat Anlayışı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006).

⁸ Wolfhart Heinrichs, "Nağm al-Dîn al-Ṭûfî on the Incorrect Reading of the Fâtiha and Other Thought Experiments", *Mélanges de l'Université Saint-Joseph* 58 (2005), 145-161.

⁹ Lejla Demiri, *Muslim Exegesis of the Bible in Medieval Cairo: Najm al-Dîn al-Ṭûfî's (d. 716/1316) Commentary on the Christian Scriptures* (Leiden: Brill), 2013.

¹⁰ Demiri, *Muslim Exegesis of the Bible in Medieval Cairo*, 42.

¹¹ Lejla Demiri bu kısımda eser hakkında "Kur'ân yorumu" ve "tefsir" ifadelerini kullanmıştır. Bu hususta bk. Demiri, *Muslim Exegesis of the Bible in Medieval Cairo*, 52-53.

¹² Demiri, *Muslim Exegesis of the Bible in Medieval Cairo*, 52-53.

uşûliyye'yi müellifin eserlerini tanıttığı “tefsir ve hadis” başlığında değil fıkıh ve kelam kaynakları arasında göstermesine¹³ rağmen aynı maddede eser hakkında “Kelâmî bakış açısını ortaya koyduğu Kur’ân tefsirinde...” ifadesine yer vermiştir.¹⁴ Demiri'nin mezkûr ifadeleri, eserin bir taraftan bir tefsir gibi addedilmesine rağmen diğer taraftan doğrudan tefsir eserleri içerisinde sayılmadığını göstermektedir. Aynı maddenin ikinci yazarı Ferhat Koca ise eser için “Kelâm ve fıkıh usûlü konularında delil olarak kullanılan veya kullanılabilir olan âyetleri incelediği son eseri” ifadelerini kullanmasının yanı sıra “...eser boyunca âyetlerin tefsirinde başta umûm ve husûs olmak üzere usûl konularına değinir.” yargısında bulunmuştur.¹⁵ Ferhat Koca ilk ifadesinde eserin muhtevası hususunda kelâm ve fıkıh usûlü konularına vurgu yapmakla birlikte ikincisinde muhtemelen Tûfî'nin âyetleri inceleyişine istinaden müellifin yaptığını, bir tür âyet tefsiri olarak değerlendirmiştir.

Yukarıda zikri geçen kaynakların yanı sıra *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*'yi doğrudan bir tefsir eseri addeden kaynaklar da mevcuttur. Nitekim ansiklopedik kaynaklardan Ömer Nasuhi Bilmen'in *Büyük Tefsir Tarihi*'nde eser hakkında “...kendi tarzında bî-nazîr tefsir” açıklaması bulunmaktadır.¹⁶ Buna göre fakih ve müfessir kimliği ile Ömer Nasuhi Bilmen, eseri “kendi tarzında eşsiz bir tefsir” olarak nitelemektedir. Aynı şekilde Ali Rıza Karabulut, söz konusu eser için “...bazı âyetlerin tefsiri hakkında...” ifadelerine yer vermiştir.¹⁷ Ayrıca Abdurrahman Taş, “Necmuddin et-Tûfî: Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu” isimli yüksek lisans tezinde, Tûfî'nin eserini yöntemi açısından teferruatlı bir şekilde ele alırken eserin tefsir olduğu ön kabulü üzerinden bir çalışma sunmuştur.¹⁸ Ancak söz konusu tez, Tûfî'nin tefsir yöntemini rivâyet ve dirâyet şablonu üzerinden değerlendirmeye çalışmaktadır. Dolayısıyla mezkûr tezde rivâyet ve dirâyetle ilgili öngörülen unsurlar, belli örnekler ekseninde

¹³ Demiri, Lejla, “Tûfî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/326.

¹⁴ Demiri, “Tûfî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/ 325.

¹⁵ Ferhat Koca, “Tûfî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/327.

¹⁶ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, II, 542.

¹⁷ Ali Rıza Karabulut, *Mu'cemü'l-mahtûât el-mevcûde fi mektebât İstanbul ve Anadolu*, y.y., ts., 1/567.

¹⁸ Abdurrahman Taş, *Necmuddin et-Tûfî: Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003).

derlenmektedir. Aynı şekilde eserin yazma nüshalarının tamamının tefsir bölümünde olduğuna dikkat çekmesine rağmen; eserin, fikhî ve kelâmî problemleri tefsir bağlamında ele alan interdisipliner bir çalışma olarak nitelenebileceğini ileri süren Faysal Arpaguş'un "Necmeddîn et-Tûfî'nin el-İşârâtü'l-ilâhiyye ile'l-mebâhişi'l-uşûliyye'si (İnceleme ve Değerlendirme)" başlıklı doktora tezinde, eserin metodu rivâyet ve dirâyet merkezinde ortaya koyulmuştur.¹⁹ Bunlara ilaveten Abdulkerim Seber'in Tûfî'nin tefsirdeki metoduna dair bir bölüm ayırdığı "Necmeddîn et-Tûfî'nin el-İksîr fî İlmi't-Tefsîr İsimli Eserinin Tefsir Usûlü Açısından Değerlendirilmesi" başlıklı makalesi de genel olarak *el-İksîr* adlı eser özelinde yorumlar ihtiva etmektedir.²⁰ Ayrıca Mustafa Karagöz'ün "el-İksîr fî Kavâidi't-Tefsîr Örneğinde Tefsir Usûlü Yazımına Bir Katkı" başlıklı makalesi eserin özgün özelliklerini konu edinmektedir.²¹

Netice itibariyle son dönemlerde Tûfî ile ilgili hazırlanan çalışmaların çoğu ya *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*'nin dışındaki eserlerine yoğunlaşmakta ya da *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*'yi doğrudan bir tefsir addetmekte hatta eseri dirâyet tefsirleri arasında değerlendirmektedir. Bununla birlikte zikredilen kaynaklar içerisinde eserin doğrudan tefsir addedilmesi hususunda tereddütler de bulunmaktadır.

B. *el-İşârâtü'l-İlâhiyye*'nin Mukaddimesinin Temel

Konuları

Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*²² adlı eserini, Müslümanların İslâm'ın başından itibaren usûlü'd-dîn hususunda kitap ve sünnete itibar etmelerine rağmen

¹⁹ Faysal Arpaguş, *Necmeddîn et-Tûfî'nin el-İşârâtü'l-ilâhiyye ile'l-mebâhişi'l-uşûliyye'si (İnceleme ve Değerlendirme)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 22, 48-122.

²⁰ Abdulkerim Seber, "Necmeddîn et-Tûfî'nin *el-İksîr fî ilmi't-tefsîr* İsimli Eserinin Tefsir Usûlü Açısından Değerlendirilmesi", *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (2006), 38-41. Ayrıca Tûfî'nin söz konusu eseri hakkında yüksek lisans tezi de bulunmaktadır: Hüseyin Yıldırım, *Necmeddîn Tûfî'nin "el-İksîr fî ilmi't-tefsîr" Adlı Eserinin Kur'ân İlimleri Açısından Değerlendirilmesi* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005).

²¹ Mustafa Karagöz, "el-İksîr fî Kavâidi't-Tefsîr Örneğinde Tefsir Usûlü Yazımına Bir Katkı", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/ 17 (2010/1), 171-200.

²² 716 (1316) yılında telif edilen eserin 757'de (1356) bir nüshası daha yazılmıştır. Bu hususta bk. Ebu'r-Rebî Necmeddîn Süleyman b. Abdilkavî b. Abdilkerim b. Said et-Tûfî, *Şerhu Muhtaşari'r-Ravda*, thk. İbrâhim b. Abdullah Âl-i İbrâhim (Riyad: Matâbiü'ş-Şarkî'l-Evsaf, 1989/1409), 139. Ayrıca Kemal Muhammed İsa 1975 senesinde Kahire'de yüksek lisans tezini bu eserin tahkiki üzerine yapmıştır. Ebu'r-Rebî Necmeddîn Süleyman b.

sonradan bunun terk edilmesi üzerine ortaya koyma ihtiyacı hissetmiştir. Tûfî, hayatının son devrinde yazdığı mezkûr eserini 716 (1316) senesinde tamamlamış²³ ve eserin telifinin üzerinden üç ay geçmeden el-Halil’de vefat etmiştir.²⁴

el-İşârâtü’l-ilâhiyye’nin kâmil bir tefsir olarak kabul edilmesi hususundaki tartışmaya girmeden önce Tûfî’nin tefsirle ilgili eserleri üzerinde durmak, araştırmaya yön verebilir. Müellifin bu husustaki mevcut eserleri kronolojik olarak incelendiğinde onun tefsir alanındaki ilk eserinin *el-İksîr* olduğu görülmektedir.²⁵ Tûfî, *el-İksîr* adlı eserinde, tefsir ilminde müracaat edilebilecek bir ilke ortaya koyma iddiasındadır ve buna göre telif edilen bir tefsirin literatürde ilk olacağını ileri sürmektedir.²⁶ Tûfî daha sonra da bazı âyet ve sûrelere dair müstakil çalışmalar yapmıştır.²⁷ Dolayısıyla müellif, söz konusu sûre tefsirlerinden önce, tefsirde esas alınabilecek kaideye odaklanmıştır.²⁸

Abdilkavî b. Abdilkerîm b. Said et-Tûfî, *Muhtaşaru’r-Ravða (el-Bülbül fi usûli’l-fikh)*, thk. Muhammed b. Tarik b. Ali el-Fevzân (Riyad: Mektebetü Dâri’l-Minhâc), 1435, 71.

²³ et-Tûfî, *es-Şa’katü’l-ğadabiyye fi’r-red ‘alâ münkiri’l-‘Arabiyye*, 144.

²⁴ İbn Receb, *ez-Zeyl ‘alâ tabakâti’l-Hanâbile*, 4/415; İbn Hacer, *ed-Düreru’l-kâmine fi a’yâni’l-mieti’s-sâmine*, 2/154; Bağdatlı İsmail, *Hediyyetü’l-‘arifin*, 1/400; Brockelmann, Carl, *Geschichte der Arabischen Litteratur* (Leiden: E. J. Brill, 1949), 2/132; Abdülcebbar Abdurrahman, *Zehâirü’l-türâsi’l-‘Arabiyyi’l-İslâmî: delil bibliyografi li’l-mahtûâtü’l-‘Arabiyyi’l-maḥbûa hattâ ‘âm 1980 (y.y, 1981/1401)*, 2/644; Heinrichs, W. P., “al-Tûfî”, *The Encyclopaedia of Islam* (Leiden: Brill, 2000), 10/588; Muhammed Mazhar Bekâ, *Mu’cemü’l-uşûliyyîn* (Mekke: Câmîatu Ümmi’l-Kurâ, 1414), 2/127. Bazı kaynaklarda ölüm tarihinin 710 (1310) [Safedî, Ebû’s-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Ayyeg b. Abdillâh, *el-Vâfi bi’l-vefeyât*, thk. Hellmut Ritter (Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1962) 17/62; Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-zunûn an esmâi’l-kütübi ve’l-fümûn* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), 1/59, 71, 96, 143, 559, 878; Hansârî, *Ravḍatü’l-cennât fi aḥvâli’l-‘ulemâ ve’s-sâdât*, thk. Esedullah İsmailiyyân (Tahran: Mektebetu İsmailiyyân, 1390), 4/90] veya 715 (Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü’l-‘arifin*, 1/409) olduğu da ifade edilmektedir. Hatta Ömer Nasuhi Bilmen, Tûfî’nin vefat tarihi ile ilgili olarak “710 veya 716” kaydını düşmektedir. Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2/542.

²⁵ Tûfî’nin Kur’ân ve tefsirle ilgili eserleri için bk. EK 1.

²⁶ Bu hususta detaylı bilgi için bk. Karagöz, Mustafa, “el-İksîr fi Kavâidi’t-Tefsîr Örneğinde Tefsir Usûlü Yazımına Bir Katkı”, 177.

²⁷ Tûfî’nin *Tefsîru Sûreti Kâf*, *Tefsîru Sûreti’l-Kiyâme*, *Tefsîru Sûreti’n-Nebe*, *Tefsîru Sûreti’l-İnşikâk*, *Tefsîru Sûreti’t-Târık* gibi risâleleri bu kabilden değerlendirilebilir. Müellifin Kahire’de yazdığı tahmin edilen bu risâleler kendisinin *İzâhu’l-beyân an manâ ümmi’l-Kur’ân* ve *Beyânu mâ veḳaa fi’l-Kur’ân mine’l-a’dâd* adlı iki risâlesi ile birlikte yedi risâle halinde Almanya’nın Berlin şehrinde bulunmaktadır. Bu hususta bk. Tûfî, *es-Şa’katü’l-ğadabiyye fi’r-red ‘alâ münkiri’l-‘Arabiyye*, Muhakkik notları.

²⁸ Tûfî’nin *el-İksîr* adlı eserini Şam’da hicri 704 senesinin akabinde telif etmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Onun sûre tefsirlerine dair risâlelerini telifi ise ise daha sonraki yıllarda Kahire’de hicri 711 senesine tekabül etmektedir.

Araştırmamızın konusunu teşkil eden Tûfî'nin *el-İşârâtü'l-ilâhiyye* adlı eseri ise tefsirle ilgisi açısından değerlendirilirken mukaddime bölümü üzerinde durulacaktır. Bu kısımda eser isminin tahlili, eserin telif sebepleri ve eser telif edilirken itimat edilen hususlar olmak üzere üç temel mesele dikkat çekmektedir. Bu minvalde eserin mukaddimesi konusu, amacı ve eser telif edilirken itimat edilen hususlar üzerinden ele alınacaktır.

1. Eserin İsminin Açıklanması

Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*'nin mukaddimesinde ilk meseleyi, eserin isminin açıklanmasına tahsîs etmiştir.²⁹ Eserin adında geçen “işârât”, “ilâhiyye”, “mebâhiş” ve “usûliyye” kavramlarını ayrı ayrı açıklayan müellif, mezkûr “işârât” kelimesinin “bir şeyi fiil veya sözle ima etmek” anlamına gelen “işâret” kelimesinin çoğulu olduğunu belirttikten sonra fiil ve sözle imaya örnekler vermiştir.³⁰ Diğer taraftan müellif, “ilâhiyye” kavramını açıklarken Allah kelâmı olan Kur’ân’daki işaretlerin O’ndan gelmesi hasebiyle “el-ilâh” lafzına nispet edildiğini dile getirmiştir. Yine “mebâhiş” kelimesinin “araştırma yeri ve mahalli” anlamına gelen “mebâş” kelimesinin çoğulu olduğunu belirttikten sonra “bahş” kelimesinin kökü itibariyle “toprak ve toprak kabilinden şeylerin altında gömülü bulunan define vs. gibi maddelerin ortaya çıkarılması” anlamına gelmesine rağmen sonradan “manaların hakikatlerini, araştırma yoluyla ortaya çıkarma” anlamında kullanıldığını, zira bir şeyin hakikatini araştıran kişinin o şeyden şüpheleri kaldıracığını ifade etmiştir.³¹ Tûfî, eserin isminde geçen “usûliyye” kelimesini izah ederken de kelimenin “usûlî” şeklinde değil tekil haliyle “aslî” şeklinde nispet isminin yapılması gerekirken çoğul sîgaya nispet edildiğini ve sonradan “usûl” kelimesinin bu ilim dalının özel ismi (alem) veya özel ismi gibi olduğunu belirtmektedir.³² O halde isminden anlaşılacağı üzere eser usûl meselelerine dair ilâhî işaretler hakkındadır. Dolayısıyla müellif, eserin adında Kur’ân’ın ilâhî işaretlerinden usûl meselelerini çıkarma çabasında olduğunu ortaya koymaya çalışmaktadır.

²⁹ Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, 1/203.

³⁰ Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, 1/203, 204.

³¹ Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, 1/205.

³² Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, 1/205.

2. Eserin Telif Sebepleri

Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*'nin mukaddimesinin ikinci kısmını ise eseri telif etme sebeplerine ayırmıştır. Buna göre Tûfî'nin eseri meydana getirmesinde biri genel, diğeri özel olmak üzere iki temel saik bulunmaktadır.³³ Genel sebep; Müslümanların başlangıçta dinlerinin usûl ve fûrûnu Kur'ân, sünnet ve âlimlerin icihatlarından öğrenmelerine rağmen sonraki devirlerde içlerinden sadece aklî hükümlere dayanarak kitap ve sünnetten yüz çeviren bir kesimin ortaya çıkmış olmasıdır. Tûfî'nin eserini yazmasının özel sebebi ise Müslümanların, usûlü'd-dîn'in bulunup bulunmadığını tartışma konusu haline getirmeleridir. Tûfî bu meseleye, Müslümanlara göre usûlü'd-dîn'in bulunduğu kabulü üzerinden yorum getirmiştir. Zira ona göre usûlü'd-dîn, selef ulemâsının telif ettiği eserlerde müstakil olarak geçmesine rağmen halef ulemâsının kitaplarında felsefî konularla karışık bir şekilde yer almıştır.³⁴

Mukaddimede temas edilen usûlü'd-dîn kavramıyla, aklî delillerle desteklenen şer'î deliller vasıtasıyla İslâm akâidi hükümlerinin belirlenmesini inceleyen ilim kastedilir. Hiç kimsenin karşı çıkmadığı bu kısım farz-ı kifâyedir. Kimi zaman da bu lafızla kastedilen, şeriatın zorunlu ve tamamlayıcı olmayan salt felsefî ve aklî hükümlerini inceleyen ilimdir. Âlimler, bu kısmı usûlü'd-dîn değil kelim olarak nitelemek suretiyle eleştirmektedirler. Onların kelâmı eleştiri sebepleri ise kelâmın dine sonradan girmesi, aklın hakikatleri idrâk etme hususunda tek başına yeterli olamaması ve kelâmın mevcudâtın hakikatine muttali olma teşebbüsüdür.³⁵

Netice itibariyle Tûfî, eserini telif etme sebeplerine temas ederken usûlü'd-dîn meselesine merkezi bir rol vermektedir. Bu bağlamda müellif, dikkat çektiği önceki dönem İslâm âlimleri gibi, âyetlerden usûl kaidelerini çıkarırken meseleyi sadece usûl ile ilgili âyetlerle sınırlandırmaktadır.

Kur'ân'ı başından sonuna kadar inceleyen Tûfî, mukaddimesinin son bölümünde eserini telif ederken dayandığı hususlar çerçevesinde, âyetlerden usûlle ilgili meseleleri belirleme gayesini dile getirdikten sonra usûlü'd-dîn ve usûlü'l-fikha odaklanmaktadır.³⁶ Tûfî, usûlü'd-dîn'in kapsamında iman şartları addedilen Allah'a, meleklere, kitaplara, peygamberlere, ahiret gününe ve kadere imanını esas almaktadır. Müellif, usûlü'l-fikhî ise kitap, sünnet, ümmetin icmâi, ehl-

³³ Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, 1/206.

³⁴ Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, 1/206-208.

³⁵ Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, 1/208, 209.

³⁶ Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, 1/209.

i Medine'nin icmâi, ehl-i Kûfe'nin icmâi, dört halifenin icmâi, ehl-i beytin icmâi, kıyas, sahabe kavli, maslahat-ı mürsele, istishab, el-berâatü'l-asliyye, âdetler, istikrâ (tümevarım), seddü'z-zerâi' (kötülüğe sebep olan şeylerin önünü kapatmak), istidlâl, istihsan, kolay olanı tercih ve ismet (can ve mal dokunulmazlığı) olmak üzere on dokuz kısımda incelemektedir.³⁷ Dolayısıyla müellif, eserini usûl kaideleri merkezinde telif ederken, âyetlerle kaideleri ilişkilendirmeden önce söz konusu kaidelere dair genel açıklamalar yapmaktadır. Nitekim Tûfî, mezkûr terkiplerde bahsi geçen “usûl”, “dîn” ve “fıkıh” kavramlarına temas etmektedir. Bu bağlamda müellif, usûl kelimesi ile kelimenin Türkçede genellikle kullanılan “yol, yöntem” anlamını değil “kök, asıl, esas, temel” manasını kastetmektedir. Bu minvalde o, usûlü'd-dîn ve usûlü'l-fikhın kaidelerini, âyetlerden çıkarmaya çalışmaktadır.

Diğer taraftan Tûfî, zikri geçen terkinin bir diğer unsuru olan din kavramına âyetlerden delil getirerek “ceza günü”³⁸, “âdet”, “siyasi yol”³⁹ ve “ilâhî şeriat”⁴⁰ şeklinde mana vermektedir. Ardından müellif, fikhî ıstılahî olarak “mükellefin fiillerinin hükümlerini ve bunun gibi konuları araştıran ilim” olarak tanımladıktan sonra ikinci bir tanım olarak “konusu şeriatı yüceltmek, gayesi itaat ve adalet, faydası ise ahiret saadeti olan şer'î siyaset olarak ifade etmiştir. Böylelikle Tûfî siyaset ve fıkıh arasında ilişki kurmaktadır.⁴¹

Tûfî, zikri geçen temel malumattan sonra ikinci bir mesele olarak eserini telif yönteminin merkezini teşkil eden genel iki kaideye değinmiştir. Söz konusu kaideler Tûfî'nin Kur'ân ve sünnette bulunduğunu iddia ettiği temel kaidelerdir.⁴² Bu kaidelerden ilki usûlü'd-dînin kapsamına giren kader meselesi, ikincisi ise usûlü'l-fikhın alanına giren umûm-husûs bahisleridir.

Esasında Tûfî, kader bahsi hakkında müstakil bir eser telif ettiğini belirtmektedir. Bu hususta, Tûfî'nin *Der'ü'l-kavli'l-ğabîh bi't-tahsîn ve't-takbîh*⁴³ adlı eserin muhakkiki Ayman Shihadeh, gerek tahkik ettiği eserin beş ve altıncı bölümlerinin, gerekse Tûfî'nin *el-İntişâratü'l-İslâmiyye fî def'i şübehi'n-*

³⁷ Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, 1/209-212.

³⁸ el-Fâtiha 1/4.

³⁹ Yûsuf 12/76.

⁴⁰ Âl-i İmran 3/19, 85.

⁴¹ Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, 1/212-214.

⁴² Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, I/214.

⁴³ Ebu'r-Rebî Necmeddîn Süleyman b. Abdilkavî b. Abdilkerîm b. Said et-Tûfî, *Der'ü'l-kavli'l-ğabîh bi't-tahsîn ve't-takbîh*, thk. Ayman Shihadeh (Riyad: Merkezü'l-Melik Faysal li'l-Buğûş ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye), 2005.

*Naşrâniyye*⁴⁴ adlı eserinin başında kader sorununa yer ayırdığını⁴⁵ dile getirmektedir. Buna göre Tûfî, âyetlerde çelişkili gibi görünen kader problemini, insanın fiilleri çerçevesinde tartışırken kaderi Allah'tan başka hiç kimsenin vakıf olamayacağı bir sır olarak ifade etmektedir.⁴⁶ Tûfî, kader problemine çözüm noktasında insanın fiillerini kendisinin kesp etmesine karşın Allah'ın da bu fiilleri yarattığı yaklaşımını kabul etmektedir.⁴⁷

Kader meselesini incelerken, kavramı öncelikle âyetlerden hareketle sözlük⁴⁸ ve terim anlamı çerçevesinde tanımlayan Tûfî, kulun fiilinin yaratılması meselesinden kaynaklanan kader merkezli ihtilaflara Mutezile, Cebriye (Mücebbire), Kesbiyye (cumhur) vs. gibi farklı ekollerin tasavvurları açısından temas etmiştir. Bu bağlamda Tûfî, ehl-i sünnetin kader görüşünü benimseyerek fiilin yaratılmasını Allah'a, kesbini ise kula izafe etmektedir. Tûfî'nin kulların fiillerinin yaratılması ile ilgili izahı şu şekilde gösterilebilir:

---

⁴⁴ Ebu'r-Rebî Necmeddîn Süleyman b. Abdilkavî b. Abdilkerîm b. Said et-Tûfî, *el-İntisâratü'l-İslâmiyye fi ilmi mukâreneti'l-edyân*, thk. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ (Mısır Dârü'l-Beyân, 1983). Ayrıca Salim b. Muhammed el-Karnî'nin eser üzerine tahkik çalışması olarak İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye Üniversitesi'nde yaptığı yayınlanmamış bir doktora tezi bulunmaktadır.

⁴⁵ Ayman Shihadeh, "Three Apologetic Stances in al-Tûfî: Theological Cognitivism, Noncognitivism, and a Proof of Prophecy from Scriptural Contradiction" *Journal of Qur'anic Studies* 8/2 (2006), 2, 3.

⁴⁶ Shihadeh, "Three Apologetic Stances in al-Tûfî", 6, 7.

⁴⁷ Shihadeh, "Three Apologetic Stances in al-Tûfî", 9.

⁴⁸ Bu husustaki âyetlere örnek olarak bk. el-Kadr 97/1; Tâhâ 20/40.

Tablo I: Kulların Fiillerinin Yaratılması

Allah Teâlâ,
kulundan bir fiil
işlemesini diler.

Allah Teâlâ, kulda fiile
yönelik istek yaratır.

Allah Teâlâ, fiili kulun
iradesine uygun bir
şekilde yaratır.

(et-Tekvîr 81/29)

Diğer taraftan Tûfî, ikinci kaidesi olan umûm-husûs konusunda ise öncelikle umûm kavramını sözlük ve terim anlamlarını açıklamakta ve umûmu ifade eden lafızları dil, örf ve akıl açısından üç kısımda incelemektedir. Tûfî, umûm ifade eden lafızları dil açısından çoğul ve bedel olarak iki başlıkta incelerken, çoğul lafızlarla ilgili teferruatlı bir tasnif yapmakta, örfle ilgili Kur'ân'dan örnek vermekte ve akıl açısından ise illet olması, soruya cevap olarak gelmesi ve delîlü'l-hitâb olması cihetinden değerlendirmektedir.⁴⁹ Öte yandan husûs kavramının da sözlük ve terim anlamları üzerinde duran Tûfî, hâss kavramı ile aynı kökten gelen tahsîs kelimesinin sözlükte husûs kavramı ile eş anlamlı olup terim olarak “âmm lafızla kastedilenin açıklanması” manasına geldiğini belirtmektedir. Söz gelimi “Beylere ikramda bulun!” ifadesinin ardından “Zeyd'e ikram etme!” denildiğinde cümledeki “beyler” lafzı ile aslında Zeyd dışındakilerin kastedildiği açıklanmış olur.⁵⁰ Ayrıca Tûfî, âmm bir lafzın tahsîs edilmesini muttasıl, munfasıl ve genel lafzın (âmmın) özel lafız (hâss) üzerine bina edilmesi olmak üzere üç kısımda ele almaktadır. Bunların yanı sıra müellif usûlü'l-fıkh bahsini, fıkhla ulaşımda bir müracaat kaynağı olarak görmektedir.

⁴⁹ Tûfî, *el-İşârâtü'l-İlâhiyye*, 1/224-228.

⁵⁰ Tûfî, *el-İşârâtü'l-İlâhiyye*, 1/228.

Fıkıh ise Allah'ın hüküm ve emirleridir, onlara tutunan Allah'a itaat etmiş olur, itaat eden ise saadet ehlinde olur.⁵¹

Nihayetinde Tûfî, gerek usûlü'd-dîni gerekse usûlü'l-fikhî ele alırken her ikisini de ihtiva eden unsurları genel olarak dile getirmiş olmasına rağmen, zikrettiği hususlar içerisinde usûlü'd-dînin konuları arasında kader meselesini, usûlü'l-fikhînin konuları arasında ise umûm-husûs meselesini öne çıkarmış ve Kur'ân ve sünnette yaygın olarak bulunması nedeniyle tercih ettiği bu iki kavramla ilgili küllî meseleleri eserinin mukaddimesinde ele almıştır.

C. *el-İşârâtü'l-İlâhiyye'nin Mukaddimesindeki Yöntem*

Tûfî, eserini usûlü'd-dîn ve usûlü'l-fikh merkezinde telif etmiştir. Bu bağlamda müellif eserinde bu iki bahis içerisinde Kur'ân ve sünnette yaygın olduğunu belirttiği iki kaideyi (kader ve umûm-husûs), âyetlerden çıkarma teşebbüsünde bulunmaktadır. Buna göre o, belirlediği iki kaideyi ele alırken âyetlerden istinbat yöntemini kullanmaktadır. Söz konusu kaidelerin sadece Kur'ân değil aynı zamanda sünnet için geçerli olduğunu ileri süren Tûfî eserini ortaya koyarken söz konusu kaideleri Kur'ân'ın ilgili âyetlerinden sırasıyla istinbat etmeye çalışmıştır. Tûfî, bunu yaparken âyetlerde geçen meseleleri ilk geçtiği yerde tamamen inceleyeceğini ve tekrar eden lafızlarda önceden geçen yerlere atıfta bulunacağını ancak faydalı olduğunu düşündüğü yerlerde kimi zaman tekrarlara müracaat edeceğini ve Kur'ân'daki sırayı gözeteceğini belirtmektedir.⁵² Buna göre Tûfî, Kur'ân-ı Kerîm'deki sırayı üç temel sebepten ötürü gözetmiştir. Söz konusu sebeplerden ilki Kur'ân-ı Kerîm'in bereketine nail olabilmektir. Müellifin Kur'ân'daki sırayı esas almasına sebep olarak gösterdiği ikinci bir husus ise Mushaf'ın tertibini takip ederek Kur'ân'da zikri geçen meselelerin tamamına değinebilmektir. Böylelikle Tûfî, Kur'ân'da geçen her türlü konu üzerinde imkân bulduğu ölçüde durmaya çalışmaktadır. Bu ikisine ilaveten onun Kur'ân tertibini gözetmesinin üçüncü gerekçesi de Mushaf'ın bir meseleden diğer bir meseleye geçmek suretiyle art arda farklı konulara temas etmesinden istifade edebilmektir.

Nihayetinde Tûfî, mukaddimesinde unutup yapıldığı bazı yerler dışında büyük ölçüde Mushaf tertibine sadık kalmıştır. Bunlara ilaveten eseri telif ederken itimat ettiği hususları sistemli bir şekilde sunan Tûfî, kavram tahlillerine de

⁵¹ Tûfî, *el-İşârâtü'l-İlâhiyye*, 1/214.

⁵² Tûfî, *el-İşârâtü'l-İlâhiyye*, 1/231–233.

ehemmiyet vermiştir. Bu bağlamda müellif herhangi bir kavramı tanımı, konusu, gayesi, faydası ve kısımları gibi pek çok açıdan izah etmektedir.

1. Âyetlerden Usûlü'd-dîn ile İlgili Meselelerin İstinbat Edilmesi

el-İşârâtü'l-ilâhiyye'nin mukaddimesinde, âyetlerden usûl meselelerinin nasıl çıkarıldığı eserden seçilen bazı örnekler çerçevesinde ortaya koyulabilir. Söz gelimi Tûfî, (الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ) âyetinden⁵³ usûlü'd-dîn meselesini şu şekilde çıkarmaktadır:

Bil ki Allah hakkındaki kelimeler ister zâtî, isterse sıfatları yahut fiilleri cihetinden olsun, usûlü'd-dîne girer. Buradaki kelimeler de Allah'ın sıfatları kabilinden bir kelimedir. Nitekim (الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ) "rahmet" kelimesinden türemiştir ve bunun Allah'ın fiilî mi yoksa zâtî sıfatı mı olduğu hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Kimileri Allah'ın yarattıklarına ihsan etmesi manasında bunun fiilî bir sıfat olduğu görüşündedir...⁵⁴

Tûfî, Fâtiha Sûresi'nin kalan kısmında kader bahsine giren âyetlerle ilgili olarak "Bunların tamamı kader meseleleri ile irtibatlıdır."⁵⁵ ifadelerine yer vermektedir. Böylelikle zikri geçen âyetlerden usûlü'd-dînle ilgili çıkarımda bulunmaktadır. Benzer bir yorum da şu âyette görülmektedir:

كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ

"Allah'ın izniyle nice küçük topluluk büyük topluluğa galip gelmiştir."⁵⁶

Tûfî bu ve bunun gibi âyetler hakkında Şîilerin yaptığı yorumları dile getirdikten sonra cumhur ulemânın Şîilere cevabını zikretmektedir. Ardından müellif, cumhur ulemâ ve Şîiler arasındaki görüş farklılıklarına temas ederek usûlü'd-dînle ilgili meseleleri bu kabilinden âyetlerden istinbat etmektedir.⁵⁷ Ayrıca Tûfî şu âyette de usûlü'd-dînin beş rüknünü izah etmektedir:

وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ

⁵³ Fâtiha, 1/3.

⁵⁴ Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, 1/236.

⁵⁵ Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, 1/240.

⁵⁶ Bakara, 2/249.

⁵⁷ Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, 1/350-531.

“Ancak iyilik Allah’a, ahiret gününe, meleklerle, kitaba ve peygamberlere iman eden...”⁵⁸

Buna göre Allah’a iman, rükûnların başı; ahirete iman ise sonudur. Meleklerle, kitaplara ve peygamberlere iman, bu ikisinin arasında kalmaktadır. Tûfî daha sonra her bir iman bahsine dair yorumlar yaparak usûlü’ d-dîn meselesinin ana hatlarına yer vermektedir.⁵⁹ Nitekim müellif, Mâide sûresinin şu âyetini, ahiret gününde azabın hissî olacağına bir delil olarak göstermekte ve bu iddiası ile ahiret azabının aklî olacağını ileri süren Hristiyanlar ve filozoflara muhalefet etmektedir.⁶⁰

إِنَّهُ مَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ وَمَأْوَاهُ النَّارُ

“Gerçek şu ki her kim Allah’a ortak koşarsa Allah ona cenneti haram kılar ve varacağı yer cehennemdir.”⁶¹

O halde Tûfî bu haliyle âyetten usûlü’ d-dîn hususunda çıkarım yapmaktadır. En nihayetinde müellif usûlü’ d-dîn bahislerini Kur’ân merkezinde ortaya koyarken kader bahsini esas almıştır.

2. Âyetlerden Usûlü’l-fıkıh ile İlgili Meselelerin İstinbat Edilmesi

Tûfî’nin âyetlerden isinbatta bulunurken esas aldığı iki ana kaideden diğeri usûlü’l-fıkıh meselesidir. Bu bağlamda o, usûlü’l-fıkıhâ dair âyetlerden çıkarımda bulunmaktadır. Söz gelimi müellif âmm lafızla ilgili olarak (الْحَمْدُ لِلَّهِ) âyetinin umûm bildirdiğine şu şekilde dikkat çekmektedir: “(الْحَمْدُ لِلَّهِ) âmm ifade eder (Genel hüküm bildirir). Yani hamdın cinsidir ve varlığı mümkün her türlü hamd Allah’a (c.c.) layıktır. Zira nimetin tamamı O’ndan olduğuna göre hamdın tamamı da O’nun için olmalıdır...”⁶² Böylelikle müellif usûlü’l-fıkıhâ dair bir bahsi âyetten istinbat etmektedir.

⁵⁸ Bakara, 2/177.

⁵⁹ Tûfî, *el-İşârâtü ’l-ilâhiyye*, 1/310-312.

⁶⁰ Tûfî, *el-İşârâtü ’l-ilâhiyye*, 2/128, 129.

⁶¹ Mâide, 5/72.

⁶² Tûfî, *el-İşârâtü ’l-ilâhiyye*, 1/252.

Diğer taraftan Tûfî, umûm ve hususa dair âyetlerden müstakil olarak örnekler vermiştir. Bilhassa Tûfî'nin genel hüküm ifade ettiğini ileri sürdüğü âyetlerde bunun misallerini bulmak mümkündür. Söz gelimi müellif, Bakara Süresi'nin 144. âyetindeki şu kısmın sadece genel hüküm bildirdiği açıklamasında bulunmuştur:⁶³

وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ

“Nerede olursanız yüzünüzü onun yönüne çevirin.”⁶⁴

Aynı şekilde müellif, şu âyetle ilgili olarak “Genel hüküm ifade eder, yani tahsîs edilmemiştir.” ifadelerini kullanmıştır:⁶⁵

وَمَا تَقْدِمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ

“Kendiniz için her ne hayır işlerseniz onu Allah katında bulursunuz.”⁶⁶

Bunların yanı sıra müellif, Bakara Süresi'nin 50. âyetindeki şu kısmı izah ederken lafzın umûm ifade ettiğini dile getirmektedir:

وَأَعْرَفْنَا آلَ فِرْعَوْنَ

“Hani Firavun ailesini boğmuştuk.”⁶⁷

“وَأَعْرَفْنَا آلَ فِرْعَوْنَ” âmm ifade eder. Zira onlardan (Firavun ailesinden) herhangi birinin kurtulduğuna dair hiçbir rivâyet nakledilmemiştir. Nitekim فَلَمَّا آسَفُونَا انتَقَمْنَا مِنْهُمْ قَالِيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِيَدِنَا âyeti⁶⁸ de bunu desteklemektedir. Oysa Firâvûn hakkındaki قَالِيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِيَدِنَا âyeti⁶⁹ “*Seni yeryüzünde bir meydana atacağız*” ya da başka bir ifade ile “*Senden ibret alınsın diye ölü olarak, bir meydana*” anlamına gelmektedir. Mananın “*Tıpkı kavmini yutması gibi denizin yutmasından seni kurtaracağız. Nitekim onlardan kimse kalmadı*” olması da muhtemeldir.⁷⁰

⁶³ Tûfî, *el-İşârâtü'l-İlâhiyye*, 1/297.

⁶⁴ Bakara, 2/144.

⁶⁵ Tûfî, *el-İşârâtü'l-İlâhiyye*, 1/290, 91.

⁶⁶ Bakara, 2/110.

⁶⁷ Bakara, 2/50.

⁶⁸ Zuhruf, 43/55. “*Onlar bizi öfkelerince biz de kendilerinden intikam aldık ve hepsini suda boğduk.*”

⁶⁹ Yûnus, 10/92. “*Biz de bugün bedenini kurtaracağız...*”

⁷⁰ Tûfî, *el-İşârâtü'l-İlâhiyye*, 1/270.

Ancak müellif yukarıdaki pasajda görüleceği üzere âyetin umûm bildirdiği hakkındaki yorumunu desteklemek üzere başka âyetlerden istidlal yapmaktadır.⁷¹ Meseleyi farklı örneklerle genişletmek mümkündür. Söz gelimi Tûfî şu âyette kendisiyle hâss kastedilen âmm lafız bulunduğunu belirtmekte ve yorumunu *ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ* âyeti⁷² ile desteklemektedir:

ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ

“Akıl erdirdikten sonra onu (Allah’ın kelamını) tahrif ederlerdi.”⁷³

ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ âyeti, tıpkı *يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ* gibi kendisiyle hâss kastedilen âmm ifade eder. Nitekim onlar ne Tevrat’taki bütün kelimeleri ne de Tûr’da Allah’ın kelamından işittiklerinin tamamını tahrif etmişlerdir. Esasında onlar kelamın bir kısmını tahrif etmişlerdir...⁷⁴

Haddizatında Tûfî, sadece âyetleri değil aynı zamanda hadis, sahabe kavli⁷⁵ ve İsrâîlî rivâyetleri de kendi sistemine delil getirirken kullanabilmektedir. Söz gelimi şu âyeti örnek olarak vermek mümkündür:

أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ

“Allah’a itaat edin, Peygambere ve sizden ulû’l-emre itaat edin.”⁷⁶

Müellif zikredilen âyetin tahsîs edilmiş genel hüküm ifade ettiğini belirttiikten sonra kendisine delil getirmek üzere “İtaat ancak iyilikte olur, Allah’a isyan söz konusu olduğunda hiçbir mahlûka itaat yoktur.”⁷⁷ hadisine yer vermiştir. Böylelikle müellif usûlü’l-fikhî rivâyetle izah etmiştir.

Aynı şekilde şu âyet de misal kabilinden değerlendirilebilir:

⁷¹ Tûfî, *el-İşârâtü l-ilâhiyye*, 1/326.

⁷² Nisâ, 4/46. “Kelimeleri konuldukları yerlerinden kaldırıp tahrif ediyorlar...”

⁷³ Bakara, 2/75.

⁷⁴ Tûfî, *el-İşârâtü l-ilâhiyye*, 1/278.

⁷⁵ Bu hususta bk. Tûfî, *el-İşârâtü l-ilâhiyye*, 2/37.

⁷⁶ Nisa, 4/59.

⁷⁷ Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi ‘u’s-şâhih* (Beytü’l-Efkâri’-Devliyye, Riyad 1998), “İmâra”, 1840; Ebü Dâvûd Süleyman b. Eş’as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd* (Beytü’l-Efkâri’-Devliyye, Riyad ts.), “Cihad”, 87.

وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ

“Şeytanın adımlarını izlemeyin.”⁷⁸

Tûfî bu âyetten hareketle şeytanın adımlarında hiçbir hayrın bulunmayacağı ve ona tabi olmakta hiçbir bereketin olmayacağından ötürü, lafzın genel hüküm ifade ettiğini belirttikten sonra devamındaki âyette geçen (إِنَّمَا) lafzına dair dille ilgili tartışmalara girerek, kendi tercihini serdetmiş ve meselenin usûlü'l-fihktaki hurûfü'l-meânî bahsine girdiğine işaret etmiştir.⁷⁹ Bu da müellifin dille ilgili tartışmalara usûl hakkındaki yorumlarına destek kabilinden müracaat ettiği izlenimi vermektedir.

Netice itibariyle Tûfî, eserinde usûl meselelerini merkeze almaktadır. Ancak müellif bunun yaparken sûrelerin Mushaf'taki sırasına itibar etmek suretiyle sadece usûlle ilgili olan âyetleri konu edinmektedir. O halde eser bütün âyetleri tefsir etmekten ziyade usûlle ilgili âyetlere Kur'ân'dan deliller sunmaktadır. Hal böyle olunca eserin kâmil bir tefsir olarak değerlendirilmesi imkân dâhilinde değildir. Bilakis müellif, eserinde Mushaf'taki usûlle ilgili kaidelere dair âyetleri etraflıca ele alabilmek için Kur'ân'daki âyetlerin sırasını takip etmektedir. O halde müellif âyetlere iki usûl kaidesi açısından yer vermektedir. Dolayısıyla eserin klasik bir tefsir metnindeki yöntem üzerinden değerlendirilmesi mümkün gözükmemektedir. Eserin tefsirle ilgisi sadece usûl kaideleri bağlamında âyetlere yer vermesi açısından belirli bir konu hususundaki âyetlerin ele alınmasından ibarettir.

D. Sonuç

Hicri VIII. asırda başta Bağdat olmak üzere Dımaşk, Kahire ve Filistin gibi İslâm medeniyetinin önemli ilim merkezlerinde hayat süren Necmeddîn Tûfî, gerek tefsir ilmine dair yazdığı *el-İksîr* adlı eseri gerekse bazı sûrelere dair tefsir risâleleri ile doğrudan tefsir alanına giren eserler telif etmiştir. Ancak müellifin son eseri olan *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*'nin tefsirle ilgisi hususunda ihtilaf söz konusudur. Eser her ne kadar doğrudan tefsir olarak değerlendirilip kataloglara tefsir bölümünde girmişse de Tûfî'nin, bu eserde tefsir yapmaktan ziyade usûl kaidelerine Kur'ân âyetlerinden çıkarımda bulunmak üzere bir teşebbüsü söz

⁷⁸ Bakara, 2/168.

⁷⁹ Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, 1/303-305.

konusudur. Ne var ki eserin tertibinde Mushaf'taki âyet sırasının takip edilmesi eserin müstakil bir tefsir olarak görülmesine neden olmuştur. Buna mukabil eserde kelimeler ve fıkıh konularının merkeze alınması hasebiyle esere zikri geçen alanlar içerisinde de yer verilmiştir.

Bu araştırmada öncelikle Tûfi ve eserleri ile ilgili literatür değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu bağlamda *el-İşârâtü'l-ilâhiyye* hakkındaki çalışmalarda eserin genellikle bir tefsir olarak addedildiği, zaman zaman da dirâyet tefsirleri arasında ele alındığı tespit edilmiştir. Ancak sınırlı da olsa eserin fıkıh ve kelimeler yönüne işaret eden çalışmalar da mevcuttur. Dolayısıyla eserin doğrudan tefsir kabul edilmesi meselesi tartışmalı kalmaktadır. Ardından araştırmada söz konusu eserin mahiyetini ortaya koymak açısından, müellifin mukaddime kısmında yer verdiği eseri yazma sebepleri ve eseri yazarken itimat ettiği hususlar incelenmiştir. Böylelikle eserin mahiyeti ile ilgili tartışmaya yön verilmeye çalışılmıştır.

Diğer taraftan Tûfi'nin eser ismine dair yaptığı açıklamalar, onun eserindeki Kur'an'ın ilâhi işaretlerinden usûl meselelerini çıkarma çabasını göstermiştir. Bu bağlamda müellif, usûlü'd-dîn ve usûlü'l-fıkıhın kaidelerini Kur'an merkezli ele almıştır. Bununla birlikte o, usûlü'd-dînin konuları arasında kader bahsine, usûlü'l-fıkıhın konuları arasında ise umûm-husûsa yoğunlaşmıştır. Ayrıca eserini Mushaf tertibine göre telif eden Tûfi, mukaddimesinde öne çıkan kavramların tahlilleri üzerinde durmuştur.

Bu araştırmada *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*'nin mukaddimesinde âyetlerden usûl meselelerinin nasıl çıkarıldığı, Kur'an ve sünnette çoğunlukla bulunan iki kaide açısından eserden seçilen bazı örnekler çerçevesinde ortaya koyulmuştur. Her ne kadar Tûfi, Kur'an âyetlerinden usûl meselelerini çıkarmayı amaçlamış olsa da usûl meselelerini ortaya koyarken âyetler muvâcehesinde yaptığı yorumlara istinaden eserin genellikle tefsir addedildiği tespit edilmiştir. Ancak bu durum eserin klasik bir tefsir gibi kabul edilmesi üstelik dirâyet tefsirleri arasına alınması, daha da ötesi klasik tefsir metotlarına göre değerlendirilmesi gibi sorunlara neden olmuştur. Hal böyle olunca eser, çoğu zaman müstakil bir tefsir olarak itibar görmüştür. Oysaki mukaddime kısmından anlaşılabilirleceği üzere, müellifin eserinde Kur'an'ı tefsir etme hususunda bir gayesi bulunmamaktadır. Esasında bu durum beraberinde Fâtiha'dan Nâs sûresine kadar Kur'an sûrelerinin tamamını esas alan her çalışmanın kâmil bir Kur'an tefsiri addedilmesinin sorgulanmasını gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda mutlak tefsir eserlerinin

sınırlarının belirlenmesi ve en azından Kur'ân âyetlerinin yorumlanmasını esas alan eserlere tefsir olarak itibar edilmesi kaçınılmaz olacaktır.

Netice itibariyle *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*'nin bölümleri itibariyle tefsir izlenimi vermesine rağmen, Tûfi'nin bu eserinde doğrudan tefsir yapma gayesinin bulunmaması nedeniyle eserin kâmil bir Kur'ân tefsiri addedilmesinin eserin anlaşılmasında engel teşkil edeceği sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla eseri klasik tefsir tasniflerinin içine almak yerine, Kur'ân âyetlerinden usûl kaidelerini çıkarmaya çalışan bir tür Kur'ân ilimleri çalışması olarak değerlendirmek daha uygun olacaktır.

E. Kaynakça

- Abdurrahman, Abdülcebbar. *Zehâirü't-türâsi'l-'Arabiyyi'l-İslâmî: delil bibliyografî li'l-mahtûâtü'l-'Arabiyyi'l-mahtûa hattâ 'âm 1980m. y.y., 1981/1401.*
- Ahmed Cevdet Paşa. *Kıyas-ı Enbiya*. haz. Mahir İz. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985.
- Arpağuş, Faysal. *Necmeddîn et-Tûfî'nin el-İşârâtü'l-ilâhiyye ile'l-mebâhisi'l-usûliyye'si (İnceleme ve Değerlendirme)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Bağdatlı İsmail Paşa. *Hediyetü'l-'ârifîn esmâi'l-müellifîn ve âşârü'l-muşannifîn*. haz. İbnülemin Mahmûd Kemal İnal – Avni Aktuç. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1951; Tahrân: Mektebetü'l-İslâmiyye, 1967.
- Bekâ, Muhammed Mazhar. *Mu'cemü'l-uşûliyyîn*. Mekke: Câmîiatu Ümmi'l-Kurâ, 1414.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi*. İstanbul: Ravza Yayınları, 2008.
- Brockelmann, Carl. *Geschichte der Arabischen Litteratur*. Leiden: E. J. Brill, 1949.
- Demiri, Lejla. “Tûfî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 41/324-327. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Demiri, Lejla. *Muslim Exegesis of the Bible in Medieval Cairo: Najm al-Dîn al-Tûfî's (d. 716/1316) Commentary on the Christian Scriptures*. Leiden: Brill, 2013.
- Dirik, Mehmet. *Tûfî'ye Göre İslam Hukuk Metodolojisinde Maslahat*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. Beytü'l-Efkârî'd-Devliyye, Riyad ts..
- Hansârî. *Ravdatü'l-cennât fi ahvâli'l-'ulemâ ve's-sâdât*. thk. Esedullah İsmailiyyân. Tahrân: Mektebetu İsmailiyyân, 1390.
- Heinrichs, W. P.. “al-Tûfî”, *The Encyclopaedia of Islam*. 10/588-589, Leiden: Brill, 2000.
- Heinrichs, Wolfhart. “Nağm al-Dîn al-Tûfî on the Incorrect Reading of the Fâtıha and Other Thought Experiments”. *Mélanges de l'Université Saint-Joseph* 58 (2005), 145-161.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbuddîn Ahmed el-Askalânî. *ed-Düreru'l-kâmine fi a'yâni'l-mieti's-sâmine*. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Hadise, 1966.
- İbn Receb, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahman b. Ahmed. *ez-Zeyl 'alâ şabakâti'l-Hanâbile*. thk. Abdurrahman b. Süleyman b. Muhammed el-Useymin. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 2005.
- Karabulut, Ali Rıza. *Mu'cemü'l-mahtûât el-mevcûde fi mektebât İstanbul ve Anadolu*. y.y., ts.
- Karagöz, Mustafa. “el-İksîr fi Kavâidi't-Tefsîr Örneğinde Tefsir Usûlü Yazımına Bir Katkı”. *Hittî Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/17 (2010/1), 171-200.
- Karaman, Hayreddin. *Başlangıçtan Zamanımıza Kadar İslam Hukuk Tarihi*. İstanbul: İrfan Yayınevi, ts.
- Kâtib Çelebi. *Keşfü'z-zunûn an esmâi'l-kütübi ve'l-fünûn*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemu kabâili'l-'Arabi'l-kadîme ve'l-hadîşe*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1982.

Sümeyye Sevinç: Tûfî'nin *el-İşârâtü'l-İlâhiyye* Adlı Eserinin Dirayet Tefsiri Olarak... - 49 -

- Koca, Ferhat. "İslam Hukukunda Maslahat-ı Mürsele ve Necmeddîn et-Tûfî'nin Bu Konudaki Görüşlerinin Değerlendirilmesi". *İLAM Araştırma Dergisi* 1/1 (1996), 93-122.
- Koca, Ferhat. "Tûfî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 41/327-330. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Muhsin el-Emin. *A'yânu's-Şîa*. thk. Hasan el-Emin. Beyrut: Dâru't-Teâruf li'l-Maţbûât, 1983.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-Şaḥîḥ*. Beytû'l-Efkârî'd-Devliyye, Riyad 1998.
- Opwis, Felicitas Meta Maria. *Maslaha: An Intellectual History of A Core Concept in Islamic Legal Theory*. New Haven: Yale University, Doktora Tezi, 2001.
- Ramazan el-Bûtî. *Ḍavabiṭü'l-maṣlahat fi's-şer'ati'l-İslâmiyye*. Dımaşk: el-Mektebetü'l-Emeviyye, 1966; Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1982.
- Safedî, Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh. *A'yânü'l-'asr ve a'vânü'n-nasr*. thk. Ali Ebü Zeyd vd.. Dımaşk: Dârü'l-Fikr; Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-Muâsir, 1998.
- Safedî, Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. thk. Hellmut Ritter. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1962.
- Seber, Abdulkerim. "Necmeddîn et-Tûfî'nin *el-İksîr fi'lmi't-tefsîr* İsimli Eserinin Tefsir Usûlü Açısından Değerlendirilmesi". *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (2006), 25-59.
- Shihadeh, Ayman. "Three Apologetic Stances in al-Tûfî: Theological Cognitivism, Noncognitivism, and a Proof of Prophecy from Scriptural Contradiction". *Journal of Qur'anic Studies* 8/2 (2006), 1-23.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr. *Buḡyetü'l-vuât fi tabaṭâti'l-lugaviyyîn ve'n-nihât*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1979.
- Taş, Abdurrahman. *Necmuddîn et-Tûfî: Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003.
- Tûfî, Ebu'r-Rebî Necmeddîn Süleyman b. Abdilkavî, *Alemü'l-cezel fi'lmi'l-cedel*, thk. Heinrich Wolfhard, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1987.
- Tûfî, Ebu'r-Rebî Necmeddîn Süleyman b. Abdilkavî. *Be'ânü mâ veḳaa fi'l-Kur'ân mine'l-a'dâd*. thk. Ali Hamid es-Sâlihîh. Riyad: Müessesetü'n-Nûr, 1383.
- Tûfî, Ebu'r-Rebî Necmeddîn Süleyman b. Abdilkavî. *Der'ü'l-ḳavli'l-ḳabîḥ bi't-tahsîn ve't-taḳbîḥ*. thk. Ayman Shihadeh. Riyad: Merkezü'l-Melik Faysal li'l-Buḥûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 2005.
- Tûfî, Ebu'r-Rebî Necmeddîn Süleyman b. Abdilkavî. *el-İksîr fi'lmi't-tefsîr*. thk. Abdülkadir Hüseyin. Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 1977.
- Tûfî, Ebu'r-Rebî Necmeddîn Süleyman b. Abdilkavî. *el-İntişâratü'l-İslâmiyye fi'lmi mukâreneti'l-edyân*. thk. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ. Mısır Dârü'l-Beyân, 1983.
- Tûfî, Ebu'r-Rebî Necmeddîn Süleyman b. Abdilkavî. *el-İşârâtü'l-ilâhiyye ile'l-mebâhişi'l-uşûliyye*. thk. Ebü Asım Hasan b. Abbas b. Kutb. 3 Cilt. Kahire: el-Fârûḳu'l-Ḥadîse, 2002.
- Tûfî, Ebu'r-Rebî Necmeddîn Süleyman b. Abdilkavî. *Muḥtaşaru'r-Ravḍa (el-Bülbül fi usûli'l-fikḥ)*. thk. Muhammed b. Tarik b. Ali el-Fevzân. Riyad: Mektebetü Dâri'l-Minhâc, 1435.

- 50 - Usul İslam Araştırmaları 34 (2020): 27-54

Tûfi, Ebu'r-Rebî Necmeddîn Süleyman b. Abdilkavî. *Muslim exegesis of the Bible in medieval Cairo = Ta'liq 'ala al-Anajil al-arba'ah, a critical edition and annotated translation with an introduction by Lejla Demiri*. Leiden: Brill, 2013.

Tûfi, Ebu'r-Rebî Necmeddîn Süleyman b. Abdilkavî. *es-Şa'katü'l-ğadabiyye fi'r-red 'alâ münkiri'l-'Arabiyye*. thk. Muhammed b. Hâlid Fâdı. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1997.

Tûfi, Ebu'r-Rebî Necmeddîn Süleyman b. Abdilkavî. *Şerhu Muhtaşari'r-Ravda*. thk. İbrâhim b. Abdullah Âl-i İbrâhim. Riyad: Maţâbiü's-Şarkî'l-Evsat, 1989/1409.

Tülü, Ali. *Necmeddin Tûfi'nin Maslahat Anlayışı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Yıldırım, Hüseyin. *Necmeddin Tûfi'nin "el-İksîr fi'ilmî't-tefsîr" Adlı Eserinin Kur'ân İlimleri Açısından Değerlendirilmesi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.

Zeyd, Mustafa. *el-Maşlahat fi't-teşrü'l-İslâmî ve Necmeddîn et-Tûfi*. Kahire: Matbaatü'l-Lecneti'l-Beyân el-'Arabî, 1954.

Zirikli, Hayreddin. *el-A'lâm: Kâmusu terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ*. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1984.

F. Ekler

EK 1: Necmeddîn et-Tûfî'nin Kur'ân ve Tefsirle İlgili Eserleri⁸⁰

1.	Mevcut Eserleri	Eserin Adı	<i>el-İksîr fî kavâ'idi't-tefsîr</i> ⁸¹ (الإكسير في قواعد التفسير)
		Telif Yeri	Şam -Muhtemel-
		Telif Tarihi	Hicrî 704 senesinden sonra -Muhtemel-
		Konusu	Tefsir usûlü (Belagat konularını Kur'ân âyetleriyle örneklendiren belagat yönü ağır bir eser)
		Diğer	Eserin muhakkiki kitabın adını " <i>el-İksîr fî ilmi't-tefsîr</i> " şeklinde vermiştir. (376 sayfa)
2.	Mevcut Eserleri	Eserin Adı	<i>Buğyetü'l-vâsıl ilâ ma'rifeti'l-fevâşıl</i> (بغية الواصل إلى معرفة الفواصل)
		Telif Tarihi	Hicrî 708'den önce (Müellif 708'de yazdığı <i>Şerhu'l-muhtaşar</i> adlı eserinde bu esere gönderme yapar.)
		İstinsah Yeri ve Tarihi	İbrahim b. Ali Mustafa 1185'te istinsah etmiştir.
		Konusu	Kur'ân İlimleri Bazı kaynaklarda cedel ile ilgili olduğu ileri sürülür. ⁸²
		Diğer	Riyad'da el-Buhûş ve'd-Dirâsâtü'l-İslâmiyye'de numara 10-02789'da kayıtlıdır. (19 varak)
3.	Mevcut Eserleri	Eserin Adı	<i>'Alemü'l-cezel fî ilmi'l-cedel</i> ⁸³ (علم الجدل في علم الجدل) (جدل القرآن)
		Telif Yeri	Kahire (el-Medresetü's-Sâlihiyye)

⁸⁰ Bu tablo oluşturulurken Tûfî'nin *es-Şa'katü'l-gâdâbiyye fî'r-red 'alâ münkiri'l-'Arabiyye* adlı eserini tahkik eden Muhammed b. Hâlid Fazıl'ın eserin girişinde verdiği malumatlardan istifade edilmiştir.

⁸¹ Ebu'r-Rebî Necmeddîn Süleyman b. Abdilkavî b. Abdilkerîm b. Said et-Tûfî, *el-İksîr fî ilmi't-tefsîr*, thk. Abdülkadir Hüseyin (Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 1977).

⁸² İbn Receb, *ez-Zeyl 'alâ tabakâti'l-Hanâbile*, 2/367; Bağdathî İsmail, *Hediyyetü'l-'ârifin*, 1/400.

⁸³ Ebu'r-Rebî Necmeddîn Süleyman b. Abdilkavî b. Abdilkerîm b. Said et-Tûfî, *Alemü'l-cezel fî ilmi'l-cedel*, thk. Heinrich Wolfhard (Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1987).

		Telif Tarihi	Hicrî 709 -Şaban ayının birinden Cemâziyelâhirin sonuna kadar- (Tarih Tûfî'nin ifadesiyle sabittir.)
		İstinsah Yeri ve Tarihi	İlk istinsahı Muhammed b. Abdulvâhid el-Bağdâdî hicrî 727 senesinin Rebûlâhir ayında, ikinci istinsahı ise Muhammed b. Muhammed el-Bâhî el-Kureşî 4 Cemâziyelevvel 769'da Kahire'de yapmıştır.
		Konusu	Cedel ve münazara
		Diğer	Eserin yazma nüshaları Şehit Ali Paşa Kütüphanesi'nde dört nüshanın bulunduğu mecmuanın içerisinde 2315 numarada, Murat Molla Kütüphanesi'nde el- <i>İşâratü'l-ilâhiyye</i> 'nin de bulunduğu beş eseri ihtiva eden mecmuada 30 numarada kayıtlıdır.
4.		Eserin Adı	<i>İdâhu'l-beyân 'an ma'na ümmi'l-Kur'ân</i> ⁸⁴ (إيضاح البيان عن معنى أم القرآن)
		Telif Yeri	Kahire (hapiste)
		Telif Tarihi	Hicrî 711 yılının Recep ayında
		Konusu	Kâf, Kıyâme, Nebe, İnşikâk, Târık vb. sûrelerin tefsirini içeren mecmuanın son risâlesi olarak telif edilmiştir.
		Diğer	Eserin yazma nüshası Medine'de el-Câmiatü'l-İslâmiyye'de 1205 numarada kayıtlıdır. Küçük bir risâledir. (9 varak)
5.		Eserin Adı	Tefsîru Sûreti Kâf ⁸⁵ (تفسير سورة ق)
		Telif Yeri	Kahire (hapiste) "Bu risâlelerin çoğunu 711'de hapiste bitirdim."
		Telif Tarihi	Hicrî 711
		Diğer	Eserin yazması müellifin <i>İzâhu'l-beyân 'an mana ümmi'l-Kur'ân ve Beyânu mâ veķaa fi'l-Kur'ân mine'l-a'dâd</i> adlı 2 risâlesi ile birlikte 7 risâle halinde Berlin'de bulunur.
6.		Eserin Adı	Tefsîru Sûreti'l-Kıyâme (تفسير سورة القيامة)
7.		Eserin Adı	Tefsîru Sûreti'n-Nebe (تفسير سورة النبأ)

⁸⁴ Eseri Ali Hüseyin el-Bevvâb Riyad'da hicrî 1413 senesinde 27 sayfa halinde neşretmiştir.

⁸⁵ Ali el-Bevvâb bundan sonraki risâlelerle birlikte beş risâleyi Riyad'da hicrî 1412 senesinde 117 sayfalık tek kitap olarak yayınlamıştır.

8.	Eserin Adı	Tefsîru Sûreti'l-İnşikâk (تفسير سورة الإنشاق)
9.	Eserin Adı	Tefsîru Sûreti't-Târik (تفسير سورة الطارق)
10.	Eserin Adı	<i>Beyânu mâ veķaa fi'l-Kur'ân mine'l-a'dâd</i> ⁸⁶ (بيان ما وقع في القرآن من الأعداد)
	Telif Yeri	Kahire (hapiste) -Muhtemel-
	Telif Tarihi	Hicrî 711 -Muhtemel- (Bu risâlesinde tarih vermemiş olmasına rağmen risâlelerinin çoğunu hapisteyken 711'de yazdığına dair mühür bulunması hasebiyle bu tarihte yazmış olması muhtemeldir.)
	İstinsah Yeri ve Tarihi	Muhammed b. Abdulvehhâb b. Muhammed el-Ensârî el-Hanbelî hicrî dokuzuncu asırda istinsah etmiştir.
	Konusu	Kâf, Kıyâme vb. diğer sûrelerin tefsirinin bulunduğu risâleleri içerir. (1) sayısı ve onun geçtiği âyetlerle başlar.
	Diğer	Yazma nüshası Berlin'de bulunur. Küçük bir risâledir.
	11.	Eserin Adı
Telif Yeri		Kahire (hapiste) -Muhtemel-
Telif Tarihi		Hicrî 711 -Muhtemel- (Bu eserde <i>Risâletü Ümmi'l-Kur'ân</i> ile <i>er-Riyâzu'n-nevâzir</i> adlı eserlerini zikretmiştir.)
Diğer		Eserin yazma nüshası Berlin'de <i>İzâhu'l-beyân an mana ümmi'l-Kur'ân</i> ve <i>Beyânu mâ veķaa fi'l-Kur'ân mine'l-a'dâd</i> ve <i>Hilâlu'l-akd fi'ahkâmi'l-mu'tekid</i> ile Tûfî'nin risâlelerinin de bulunduğu bir mecmuada yer almaktadır. Aynı zamanda yazma nüshaları Medine'de ve Riyad'da mevcuttur.
12.	Eserin Adı	<i>el-İşârâtü'l-ilahiyye</i> <i>ile'l-mebâhişi'l-usûliyye</i> ⁸⁷

⁸⁶ Ebu'r-Rebî Necmeddîn Süleyman b. Abdilkavî b. Abdilkerîm b. Said et-Tûfî, *Beyânu mâ veķaa fi'l-Kur'ân mine'l-a'dâd*, thk. Ali Hamid es-Sâlihî (Riyad: Müessesetü'n-Nûr, 1383). Ayrıca eser hicrî 1410'da tekrar basılmıştır.

⁸⁷ Ebu'r-Rebî Necmeddîn Süleyman b. Abdilkavî b. Abdilkerîm b. Said et-Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, thk. Ebû Asım Hasan b. Abbas b. Kutb.

			(الإشارات الإلهية إلى مباحث الأصولية)
		Telif Yeri	Beytü'l-Makdis
		Telif Tarihi	13.03.716-23.04.716
		İstinsah Yeri ve Tarihi	Kahire, Halep, Medine, Türkiye vb.
		Konusu	Kur'ân İlimleri
		Diğer	(218 varak)
13.	Meçhul Eserleri	Eserin Adı	<i>er-Riyâzu 'n-nevâdir fi'l-eşbâh ve 'n-nezâir</i> ⁸⁸ (الرياض النواضر في الأشباه والنظائر)
14.		Eserin Adı	<i>Muhtaşaru 'l-meâleyn</i> ⁸⁹ (مختصر المعالين)
		Diğer	Fâtiha Sûresi'nin Kur'ân'ın tamamını kapsadığı ifade edilir. ⁹⁰

⁸⁸ İbn Receb, *ez-Zeyl 'alâ tabağâti'l-Hanâbile*, 2/367; Bağdatlı İsmail, *Hediyetü'l-'ârifîn*, 1/401.

⁸⁹ İbn Receb, *ez-Zeyl 'alâ tabağâti'l-Hanâbile*, 2/367.

⁹⁰ İbn Receb, *ez-Zeyl 'alâ tabağâti'l-Hanâbile*, 2/367.